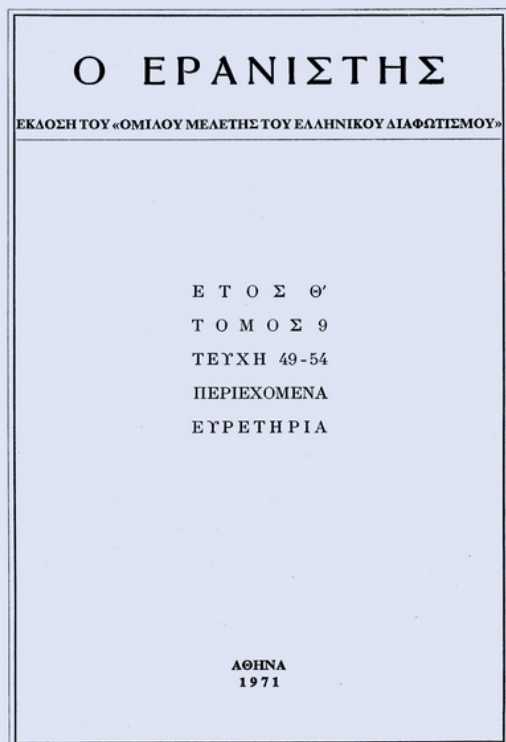

The Gleaner

Vol 9 (1971)

Η δίωξη της εφημερίδας «Ο Απόλλων»

Χρήστος Κ. Λούκος

doi: [10.12681/er.9953](https://doi.org/10.12681/er.9953)

Copyright © 2016, Χρήστος Κ. Λούκος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Λούκος Χ. Κ. (2016). Η δίωξη της εφημερίδας «Ο Απόλλων». *The Gleaner*, 9, 200–218.
<https://doi.org/10.12681/er.9953>

Η ΔΙΩΞΗ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «Ο ΑΠΟΛΛΩΝ»

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1830 ὁ Ἀναστάσιος Πολυζωίδης ἐπέστρεψε στὴν Ἑλλάδα, ὕστερα ἀπὸ συμπληρωματικὲς σπουδὲς δύο χρόνων περὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης εἶχε διαδραματίσει δευτερεύοντα ρόλο, τῶρα ὅμως ἐνοιωθε ἄρκετὰ ἱκανὸς γιὰ οὐσιαστικότερη παρουσία στὸ ἐλεύθερο πιά κράτος.¹ Ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὸ μεταξὺ εἶχε ἀλλάξει: τὸ σύνταγμα τῆς Τροιζήνας, στὴ σύνταξη τοῦ ὁποῖου καὶ ὁ ἴδιος συνέβαλε,² εἶχε ἀνασταλῆ καὶ ὅλη ἡ ἐξουσία βρισκόταν στὰ χέρια τοῦ Κυβερνήτη Ἰω. Καποδίστρια. Ὁ Πολυζωίδης, σὰν φιλελεύθερος, ἀνῆκε ἰδεολογικὰ στὴν ἀντιπολίτευση. Παρόλα αὐτὰ θέλησε νὰ ὑπηρετήσῃ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Κυβερνήτη, τὸν ὁποῖο σεβόταν καὶ εὐγνωμονοῦσε γιὰ τὴ χρηματικὴ ἐνίσχυση τῶν σπουδῶν του.³ Στὴν ἀρχὴ προσπάθησε νὰ καταλάβῃ ὑπεύθυνη θέση στὸν κρατικὸ μηχανισμό, ἀλλὰ οἱ ἐλπίδες του διαψεύστηκαν. Οἱ θέσεις ποὺ τοῦ πρόσφερε ἡ Κυβέρνηση ἔθιγαν, κατὰ τὴ γνώμη του, τὴ φιλοτιμίαν του καί, τὸ σπουδαιότερο, δὲν τοῦ παρεῖχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ χρησιμοποιοῦσῃ γόνιμα ὅσα ἔμαθε σπουδάζοντας τόσα χρόνια. Ἡ πεποίθησις ὅτι σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος εἶχε ὑψηλότερη ἀποστολὴ τὸν ὥθησε στὴν ἀπόρριψή τους.⁴ Συγχρόνως ἄλλη ἀπογοήτευσις περι-

1. Βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἀν. Πολυζωίδη καὶ κυρίως πληροφορίες γιὰ τὴ δράση του στὴν Ἐπανάστασι τοῦ 1821 βλ. στὴν πρόσφατη ἐργασία τῆς Κατερίνας Γαρδῖκα, *Ὁ Ἀναστάσιος Πολυζωίδης καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι*, «Μνήμων» 1 (1971) 23-52.

2. Κατ. Γαρδῖκα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 49-50.

3. Α. Πολυζωίδης (Ναύπλιο) πρὸς Κυβερνήτην, 16 Ἰουλίου 1830, εἰς Π.Θ. Πέννα, *Ὁ Μακεδὼν Ἀναστάσιος Πολυζωίδης ὡς πολιτικὸς, ὡς δικαστὴς*

καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, «Σερραϊκὰ Χρονικὰ» 1 (1953) 54-56, σημ. 1. Γιὰ τὶς ἀντίθετες, ἀλλὰ ὅπως-δήποτε ἐσφαλμένες καὶ γεμάτες ἐμπάθεια, κρίσεις τοῦ Μινωῖδη Μηνᾶ σχετικὰ μὲ τὶς ἀρχικὲς προθέσεις τοῦ Πολυζωίδη βλ. Κατ. Γαρδῖκα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 51-52.

4. Α. Πολυζωίδης (Ναύπλιο) πρὸς Γραμματέα Δικαιοσύνης, 27 Ὀκτωβρίου 1830, πρωτ., εἰς ΓΑΚ (=Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους), Γραμματεία Δικαιοσύνης, φακ. 84. Δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς θέσεις ποὺ ἀπέρριψε ὁ Πολυ-

μενε τὸν νεαρό διανοούμενο: ἡ ἐπιθυμία του νὰ ἐκδώσῃ μετάφραση τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τοῦ Ἰωσήφ Δροζίου δὲν ἔγινε εὐνοϊκὰ δεχτὴ ἀπὸ τὸν Κυβερνήτη, ὁ ὁποῖος θεώρησε τοὺς Ἕλληνες ἀνώριμους ἀκόμη γιὰ νὰ ὠφεληθοῦν ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό.⁵ Ἡ δημοσιογραφία πρόβαλε τότε στὸν Πολυζωίδη σὰν τὸ μόνο μέσο ἀξιόλογης προσφορᾶς στοὺς συμπολίτες του. Στὴν ἀπόφασή του αὕτῃ θὰ παρακινήθηκε ἀσφαλῶς ἀπὸ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὴν Κυβέρνηση φίλους του καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν παλιό του προστάτη Ἀλ. Μαυροκορδάτο. Οἱ τελευταῖοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ καλύψουν τὸ κενὸ ποὺ ἄφησε, ὕστερα ἀπὸ τὴ δῖωξή της, ἡ ἀνεξάρτητῃ ἐφημερίδα «Ἡ Ἡὼς» τοῦ Ἑμμ. Ἀντωνιάδη.⁶

Ὁ Πολυζωίδης γνωστοποίησε τὴν ἐκδόσῃ τῆς ἐφημερίδας του «Ὁ Ἀπόλλων» μὲ τὴν προκήρυξη τῆς 13 Δεκεμβρίου 1830. Σ' αὕτῃ τόνιζε τὴν ἱερὴ ἀποστολὴ τοῦ τύπου: ὅτι εἶναι φύλακας ὅλων τῶν ἐλευθεριῶν καὶ ὅτι συμβάλλει οὐσιαστικὰ στὸ φωτισμὸ τοῦ ἔθνους. Ὑποσχέθηκε τὴν καταχώριση εἰδήσεων ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ καὶ διακήρυξε τὴν ἀμετάτρεπτη ἀπόφασή του νὰ ὑπηρετήσῃ, μέσα στὰ ὅρια τοῦ νόμου καὶ χωρὶς καμιά παρέκκλιση ἢ συγκατάβαση, τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ δικαιοσύνη.⁷

Τὰ πρῶτα ἀντίτυπα τῆς προκήρυξης στάλθηκαν στὸν Γραμματέα τῆς Δημόσιας Παιδείας Ν. Χρυσόγελο γιὰ νὰ παραδοθοῦν στὸν Κυβερνήτη, ὁ ὁποῖος ἐτοιμαζόταν τότε νὰ ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τὸ Ναύπλιο. Ἡ ἐνέργεια αὕτῃ δὲν σήμαινε αἴτηση ἐπίσημης ἀδειας γιὰ τὴν ἐκδόσῃ, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε ἀπλὴ γνωστοποίηση καὶ πρόσκληση συνδρομῆς. Ὁ Πολυζωίδης γνώριζε καλὰ ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῶν ἐπαναστατικῶν Ἐθνοσυνελεύσεων, οἱ ὁποῖες ἀποτέλεσαν τὶς συνταγματικὲς βάρ-

ζωίδης ἦταν τοῦ προέδρου τοῦ Πρωτοκλήτου Δικαστηρίου Σύρας καὶ Μυκόνου καὶ τοῦ ἐπιστάτη στὴν πώληση τῶν τουρκικῶν κτημάτων τῆς Ἀττικῆς.

5. Πρόλογος Δ. Μανασίδη στὸ ἔργο τοῦ Ἀν. Πολυζωίδη, *Νεοελληνικά*, τόμ. 1-2, Ἀθῆναι 1874-1875, σ. ια' «Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος», ἔτος Ε', φ. 68, 23 Αὐγούστου 1830· ἐφημ. «Ἡ Ἡὼς», ἔτος Α', ἀρ. 10, 30 Αὐγούστου 1830. Βλ. καὶ τὴν ἀνωτέρω ἐπιστολὴ τοῦ Πολυζωίδη πρὸς

τὸν Κυβερνήτη (σημ. 3), ὅπου τονίζεται ὅτι ἡ ἐκδόσῃ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας ἀπέβλεπε στὸ φωτισμὸ τῆς νεολαίας καὶ τὴ γενικὴ ὠφέλεια.

6. Γιὰ τὴν «Ἡὼς» βλ. Μ. Παπαϊωάννου, *Ἡ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα τοῦ Ναυπλίου «Ἡ Ἡὼς» (1830)*, «Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά» 5 (1961) 137-146.

7. Βλ. προκήρυξη Α' στὴν ἀρχὴ τοῦ σώματος ποὺ περιέχει ὅλα τὰ ἐκδοθέντα φύλλα τοῦ «Ἀπόλλωνα».

σεις τῆς Κυβέρνησης Ἰω. Καποδίστρια⁸ καὶ τὶς ὁποῖες ἀναγνώρισε χωρὶς τροποποιήσεις ἡ Δ' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Ἑργου (1829),⁹ ὁ ἐκδότης ἐνὸς ἐντύπου δὲν ὑπέκειτο σὲ κανένα περιορισμὸν παρὰ μόνον στὴν τήρηση τῶν ἐξῆς ὅρων: νὰ σεβαστῇ τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς· νὰ ἀποφύγῃ κάθε προσωπικὴ ὕβρη καὶ συκοφαντία.¹⁰ Κατὰ συνέπεια ἡ ἄδεια ἦταν περιττὴ καὶ ἂν τυχὸν ἡ Κυβέρνηση διεκδικοῦσε τὸ δικαίωμα συγκατάθεσης ἢ ἄρνησης στὴν ἐκδοσὴ μιᾶς ἐφημερίδας, θὰ ἐνεργοῦσε ἀντίθετα πρὸς τὴ συνταγματικὴ διάταξιν ποὺ ὀριζε τὸν τύπο ἀνεξάρτητο.¹¹ Ἐξ ἄλλου εἶχε ἤδη ἐκδοθῇ ἡ «Ἡὼς» χωρὶς νὰ χρειασθῇ κυβερνητικὴ ἄδεια.¹²

Ὁ Κυβερνήτης ἔλαβε τὴν προκήρυξιν τοῦ «Ἀπόλλωνα» μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὸ Ναύπλιο (20 Δεκ. 1830) καὶ ἐνῶ βρισκόταν στὴν Αἴγινα. Ἐρμηνεύοντας τὴν ἀποστολὴν τῆς προκήρυξης σὰν αἴτησιν ἁδείας γιὰ τὴν ἐκδοσὴ καὶ μὴ θέλοντας νὰ συγκατατεθῇ στὴν ἐκδοσὴ νέας ἐφημερίδας πρὶν γνωρίσῃ «περὶ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς», διέταξε τὸν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας νὰ πληροφορήσῃ τὸν Πολυζωίδην ὅτι θὰ λάβῃ ἀπάντησιν στοῦ αἰτήματός του μόλις ὁ ἴδιος θὰ ἐπέστρεφε στοῦ Ναύπλιου. Μέχρι τότε ὅμως ἀπαγορευόταν ἡ ἐκδοσὴ καὶ ὁ ἀρμόδιος Πολιτικὸς Διοικητὴς Ναυπλίας θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τὶς σχετικὰς ὁδηγίας.¹³

Τὸ πρῶτο φύλλον τοῦ «Ἀπόλλωνα» θὰ κυκλοφοροῦσε, σύμφωνα μὲ τὴν προκήρυξιν, τὴν 1 Ἰανουαρίου 1831. Τρεῖς ἡμέρες ἐνωρίτερα ὁ Διοικητὴς Ναυπλίας κάλεσε τὸν Πολυζωίδην καὶ μάταια προσπά-

8. Προκήρυξις πρὸς τοὺς Ἕλληνας, 20 Ἰανουαρίου 1828, εἰς Ἰω. Καποδίστρια, *Ἐπιστολαί*, ἐκδ. Ε. Bétant, τόμ. 1-4, Γενεύη 1839, ἑλλην. μετάφραση Μ. Σχινᾶ, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1841, σ. 278.

9. Πρακτικὰ Δ' Ἐθνοσυνελεύσεως, συνεδρίαση Ι' (24 Ἰουλίου 1829), § 10, εἰς Ἀνδρ. Μάμουκα, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. ΙΑ', Ἀθῆναι 1852, σ. 64. Πρβλ. τὴν ἀπόφασιν ὑπ' ἀριθμ. 806 (9 Ἀπριλίου 1831) τοῦ Ἐκκλητικοῦ Δικαστηρίου τῆς Πελοποννήσου, στὴν «Ἡὼς», ἔτος Β', φ. 16, 18 Ἀπριλίου 1831.

10. Νόμος τῆς Ἐπιδιόρου, τμήμα Β', κεφάλαιον Β', § η' καὶ Πολιτι-

κὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, κεφάλαιον Γ', § 26, Ἀνδρ. Μάμουκα, ἐνθ' ἀνωτ., τόμ. Β', Πειραιεὺς 1839, σ. 129 καὶ τόμ. Θ', Ἀθῆναι 1841, σ. 132.

11. Ἐφημ. «Ὁ Ἀπόλλων», ἔτος Α', φ. 8, 4 Ἀπριλίου 1831.

12. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 1, 11 Μαρτίου 1831.

13. Κυβερνήτης (Αἴγινα) πρὸς Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας (Ναύπλιο), ἀρ. 1724, 25 Δεκεμβρίου 1830, σχ., ΓΑΚ, Γενικὴ Γραμματεία, φακ. 258. Πρβλ. Γραμματεία Ἐπικρατείας (Ναύπλιο) πρὸς Κυβερνήτην (Αἴγινα), ἀρ. 4281, 30 Δεκεμβρίου 1830, σχ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 258.

θηκε να τον πείση ή να παραιτηθῇ ἀπὸ τὸ ἐγγχείρημα ἢ νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκδοσὴ ὡς τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Κυβερνήτη. Οὐτε ἡ ἐπέμβαση τοῦ Βιάρου Καποδίστρια, Γραμματέα τῶν Ναυτικῶν καὶ προσωρινὰ τῆς Δικαιοσύνης, ὑπῆρξε περισσότερο ἐπιτυχής. Ὁ Πολυζωίδης ἀπάντησε ἀποστομωτικὰ σ' ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ὁ Βιάρος πρόβαλε γιὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ «Ἀπόλλωνα». Συγχρόνως δὲν παρέλειψε νὰ ὑπενθυμίσῃ τὰ δικαιώματα ποὺ τοῦ παρεῖχαν οἱ νόμοι, καθὼς καὶ τὸ χρέος ποὺ ἀνέλαβε πρὸς τὸ κοινὸ, ἀφοῦ οἱ συνδρομητὲς τῆς ἐφημερίδας ξεπερνοῦσαν ἤδη τοὺς ἐξακόσιους. Χωρὶς ἀποτέλεσμα στάθηκε καὶ ἡ μεσολάβηση τοῦ γεροϋσιαστῆ Γ. Αἰνιάνα.¹⁴

Τὴν 1 Ἰανουαρίου 1831 ὁ Διοικητὴς Ναυπλίας ἔστειλε τὸν ἀστυνόμο καὶ στρατιῶτες στὸ τυπογραφεῖο Ἑμμ. Ἀντωνιάδῃ, ὅπου θὰ τυπωνόταν ἡ νέα ἐφημερίδα. Στὴν ἐρώτησιν τοῦ ἀστυνόμου ἂν ἔχῃ κυβερνητικὴ ἄδεια γιὰ τὴν ἐκδοσὴ, ὁ Πολυζωίδης ἀπάντησε ὅτι «τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἑθνους μας μοὶ δίδει τὴν ἄδειαν». Τότε ὁ ἀστυνόμος διέταξε νὰ ἀνασταλῇ ἡ ἐκτύπωση ὡσὸτου ὑπάρξῃ νεώτερη διαταγή, ἐνῶ ὁ Τοποτηρητὴς τῆς Ἑθν. Τυπογραφίας μέτρησε 608 φύλλα μισοτυπωμένα. Ὁ Πολυζωίδης πείστηκε νὰ θεωρήσῃ προσωρινὴ τὴν ἀναστολή, γιατί, ὅπως τὸν διαβεβαίωσε πρῶτα ὁ ἀστυνόμος καὶ στὴ συνέχεια ὁ Διοικητής, ὁ ταχυδρόμος ποὺ στάλθηκε ἀκριβῶς γιὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴ δὲν θὰ ἀργοῦσε νὰ φέρῃ τίς ἐντολὰς τοῦ Κυβερνήτη. Συμφωνήθηκε λοιπὸν,

14. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 2, 15. Μαρτίου 1831. Πρβλ. [Ἀ. Μαυροκορδάτος] (Ναῦπλιο) πρὸς [Γ. Κουντουριώτη], 5 Ἰανουαρίου 1831, εἰς *Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου*, ἐκδ. Κ. Διαμάντη, τόμ. 10, Ἀθῆναι 1969, σ. 340-341. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Βιάρου ἦταν ὅτι δὲν συμφέρει, ἐνῶ δὲν ἀποφασίστηκε ἀκόμα ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδας, ἡ ἐφημερίδα νὰ δείξῃ μὲ τίς ἀναδημοσιεύσεις τῆς προτίμησιν γιὰ τὴν πολιτικὴ μιᾶς ἢ καὶ δύο ἀπὸ τίς Δυνάμεις, οἱ ὁποῖες στὰ τέλη τοῦ 1830 βρισκόνταν στὰ πρόθυρα τοῦ πολέμου γιὰ τὸ βελγικὸ καὶ πολωνικὸ ζήτημα· ὅτι 15 ἢ 20 τὸ πολὺ Ἑλλήνες μποροῦν νὰ καταλάβουν τὰ γραφόμενα· καὶ ὅτι γιὰ τὴν ἐκδοσὴ χρειάζεται κυβερνητικὴ ἄδεια. Ὁ Πο-

λυζωίδης ἀπάντησε ὅτι ἡ ἀναδημοσίευση ἀποσπασμάτων ἀπὸ τίς ἀγγλικὰς καὶ γαλλικὰς ἐφημερίδας δὲν βλέπει σὲ τί θὰ προκαλοῦσε τὴ δυσσάρεσκειαν τῆς ἄλλης Δύναμης, τῆς Ρωσίας· ὅτι ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν μέχρι στιγμῆς συνδρομητῶν τοῦ «Ἀπόλλωνα» ἀποδεικνύει ἀτυχῇ τὸ δεύτερο συλλογισμὸ τοῦ Βιάρου καὶ μᾶλλον ὑβριστικὸ γιὰ τοὺς Ἑλλήνες· καὶ ὅτι δὲν γνωρίζει κανένα νόμο ὁ ὁποῖος νὰ ὑποχρεῶνῃ τὸν ἐκδότη μιᾶς ἐφημερίδας νὰ ζητήσῃ κυβερνητικὴ ἄδεια γιὰ τὴν ἐκδοσὴ (βλ. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 2, 15 Μαρτίου 1831. Πρβλ. Éd. Driault-M. Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce*, τόμ. Β', Paris 1925, σ. 54-55.)

μέχρι νὰ φθάσῃ ὁ ταχυδρόμος, ὁ Διοικητὴς νὰ μὴν ἐνοχλήσῃ πλέον τὸ τυπογραφεῖο καὶ ὁ Πολυζωίδης νὰ μὴν προχωρήσῃ στὴν ἐκτύπωση. Ὅμως τὴν ἐπομένην ὁ Διοικητὴς διέταξε τὴν κατάσχεση τῆς ἐφημερίδας. Ὁ ἀστυνόμος μὲ δυὸ μάρτυρες καὶ τὸν γραμματέα του ἦλθε καὶ πάλι στὸ τυπογραφεῖο Ἀντωνιάδῃ καὶ ἐνῶ ἀπουσίαζε ὁ Πολυζωίδης, ὁ ὁποῖος ἀρνήθηκε νὰ παρευρεθῇ, προχώρησε στὴν κατάσχεση 608 φύλλων μισοτυπωμένων καὶ 3 μὲ διορθώσεις. Ἀφοῦ τυπώθηκε ἓνα ὁλόκληρο φύλλο, ὁ ἀστυνόμος διέταξε τὴ διάλυση τῶν στοιχείων· τὰ ὑπόλοιπα φύλλα σφραγίστηκαν καὶ μεταφέρθηκαν στὴν ἀστυνομία.¹⁵ Τὸ φύλλο ποὺ κατασχέθηκε περιεῖχε ἔκθεση τῶν πολιτικῶν γεγονότων στὴν Εὐρώπῃ ἀπὸ τῇ μεγάλῃ Γαλλικῇ Ἐπανάστασι ὥς τὰ τελευταῖα γεγονότα τῆς Πολωνίας, καθὼς καὶ λόγους ἐπίσημων ἀνδρῶν ποὺ ἐκφωνήθηκαν στὰ κοινοβούλια τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1830.¹⁶

Μὲ δύο ἐπιστολές του, στίς 4 καὶ 8 Ἰανουαρίου 1831, ὁ Πολυζωίδης διαμαρτυρήθηκε στὸν Βιάρο Καποδίστρια γιὰ τὴν ἐνέργεια τοῦ Διοικητῆ, ὁ ὁποῖος ἀθέτησε τὴν ὑπόσχεσή του, καθὼς καὶ γιὰ τὴν κατάπαυση τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων του. Παράλληλα ζήτησε ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση νὰ ἀποσαφηνίσῃ τὴ θέση της στὸ θέμα ποὺ προέκυψε, ἀλλὰ μάταια περίμενε ἀπάντησι. Δὲν γνώριζε βέβαια ὁ συντάκτης ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κυβερνήτης εἶχε διατάξει τὸ διωγμὸ του. Ἀντίθετα στίς διαμαρτυρίες του ὑπάρχει διάχυτῃ ἡ ἐλπίδα ὅτι ἡ σύνεση τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν παράβαση θεμελιωδῶν διατάξεων, τίς ὁποῖες ἐψήφισαν οἱ Ἐθνοσυνελεύσεις.¹⁷

Στίς 10 Ἰανουαρίου 1831 ὁ Πολυζωίδης διαμαρτυρήθηκε στὴ Γερουσία καὶ ὑπενθύμισε τὸ χρέος ποὺ μὲ ὄρκο εἶχαν ἀναλάβει οἱ περισ-

15. Διοικητὴς Ναυπλίας, "Ἀργους καὶ Κάτω Ναχαγιέ (Ναύπλιο) πρὸς Κυβερνήτη (Αἴγινα), ἀρ. 1340, 2 Ἰανουαρίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 259. Βλ. σὲ ἀντίγραφο καὶ τίς συνημμένες δύο πράξεις τῆς ἀστυνομίας Ναυπλίας, ἡ ὁποία ἐνῆργησε τὴν κατάσχεση. Τὰ ἀνωτέρω ἔγγραφα δημοσιεύτηκαν, χωρὶς ὅμως νὰ σημειωθῇ ἡ ἀκριβὴς προέλευσή τους, εἰς Χρήστου Γ. Κωνσταντινόπουλου, *Πῶς κατεσχέθη ὁ «Ἀπόλλων» τοῦ Πολυζωίδῃ στὰ 1831 ἀπὸ τὴν ἀστυ-*

νομία Ναυπλίου (τρία ἀνέκδοτα ἔγγραφα), «Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά» (1964) 37-40 καὶ Α. Πολυζωίδῃ, Ἀνέκδοτα κείμενα ἀπὸ τὸν «Ἀπόλλωνα» Ὑδρα 1831, ἐπιμ. Γ. Μαρκόπουλου, Ἀθήνα 1971, σ. 15-20. Πρβλ. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 2, 15 Μαρτίου 1831· Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κοκκινουρῶτου, τόμ. 10, σ. 341-342.

16. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 3, 18 Μαρτίου 1831.

17. Αὐτόθι.

σότεροι Γερουσιαστές, όταν έλαβαν μέρος στις Έθνοσυνελεύσεις, να υπερασπίζον τις συνταγματικές αρχές και μάλιστα την έλευθεροτυπία, «τόν στοιχειωδέστερον Νόμον, τήν ψυχήν τοῦ Συντάγματος...». Στέλνοντας αντίγραφα τῆς παραπάνω διαμαρτυρίας στόν Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας καί στόν Προσωρινό Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, ὁ Πολυζωίδης δέν παρέλειψε νά τονίση τήν ἀδιαφορία τήν ὁποία σάν μέλη τῆς Κυβέρνησης ἔδειξαν κατὰ τήν παράνομη αὐτή ἄσκηση βίας.¹⁸ Στίς διαμαρτυρίες αὐτές ἀπάντησε μόνο ὁ Γραμματέας τῆς Ἐπικρατείας Ν. Σπηλιάδης: προσκάλεσε τόν Πολυζωίδη καί τοῦ συνέστησε ὑπομονή ὡς τήν ἐπιστροφή τοῦ Κυβερνήτη.¹⁹

Στό μεταξύ ὁ Ἰω. Καποδίστριας πληροφορήθηκε στήν Αἴγινα τὰ ὅσα συνέβησαν ἀπό ἀναφορά τοῦ Διοικητῆ Ναυπλίας. Ἐπειδὴ ὁ Διοικητῆς ζήτησε ἔγκριση τῶν ἐνεργειῶν του, ὁ Κυβερνήτης διαβίβασε τήν ἀναφορά του στή Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας, ἀφοῦ στό νῶτο, μέ ἡμερομηνία 5 Ἰανουαρίου 1831, ὑπαγόρευσε καί ὑπέγραψε τὰ ἀκόλουθα: «ἐγκρίνονται τὰ πραχθέντα τοῦ Δ(ιοικητοῦ) καί ὁ Γραμματεὺς) τῆς Ἐπικρατείας νά τὸν εἰδοποιήσῃ αὐτὸ τοῦτο».²⁰

Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἰω. Καποδίστρια νά ἀπαγορεύσῃ τήν ἔκδοση τοῦ «Ἀπόλλωνα» δέν θεμελιωνόταν σέ κανένα νόμο. Γι' αὐτὸ θεωρήθηκε σάν προσβολὴ κατὰ τοῦ «Παλλαδίου τοῦ Ἑθνους, τῆς ἐλευθεροτυπίας»²¹ καί συγκίνησε τήν κοινὴ γνώμη,²² ἡ ὁποία, ἂν καί βρισκόταν στή διαμόρφωσή της τότε, εἶχε τήν ικανότητα νά διακρίνῃ ὅτι διακυβεύονταν θεμελιώδεις συνταγματικὲς διατάξεις. Οἱ πολιτικὲς ἀπόψεις τοῦ Κυβερνήτη δέν συμφωνοῦσαν ἀσφαλῶς μέ τίς δημοκρατικὲς ἀρχές τῶν ἐπαναστατικῶν συνταγμάτων.²³ Οἱ πεποιθήσεις του αὐτὲς ἐνι-

18. Αὐτόθι. Πρβλ. Ἀρχεῖα Α. καί Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 343-345.

19. Αὐτόθι, σ. 346. Πρβλ. Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, ἐκδ. Κ. Διαμάντη, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1970, σ. 223, σημ. 1.

20. Διοικητῆς Ναυπλίας, Ἀργούς, καί Κάτω Ναχαγιέ (Ναύπλιο) πρὸς Κυβερνήτη (Αἴγινα), ἀρ. 1340, 2 Ἰανουαρίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 259. Πρβλ. Γραμματεία τῆς Ἐπικρατείας πρὸς τόν Διοικητῆ Ναυπλίου, ἀρ. 4322, 9 Ἰανουαρίου

1831, σχ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 259.

21. A. Prokesch-Osten, *Geschichte des Abfalls der Griechen von Türkischen Reiche*, τόμ. 1-6, Βιέννη 1867, ἑλλην. μετάφραση Γ. Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1869, σ. 482.

22. Ἀ. Μαυροκορδάτος (Ναύπλιο) πρὸς [Δ. Καρατζᾶ;], 16 Ἰανουαρίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, φακ. 17.

23. Ν. Δραγοῦμης, Ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1925, σ. 52.

σχύθηκαν, όταν, φθάνοντας στην Ελλάδα, αντίκρουσε την οδυνηρή κατάσταση της χώρας. Από την αρχή τόνισε ότι μόνο μια κυβέρνηση με ευρύτερες δικαιοδοσίες θα μπορούσε να προχωρήσει στην αναδιοργάνωση του κράτους. Αν και επέτυχε, με τη διάλυση της Βουλής, να συγκεντρώσει όλη την εξουσία στα χέρια του, λόγοι πολιτικής τον ανάγκασαν να στηρίξει το προσωρινό του καθεστώς στο σύνταγμα της Τροιζήνας και πάντοτε κατέβαλε ιδιαίτερες φροντίδες για να δικαιολογή τις παραβάσεις ή παρεκκλίσεις από τις συνταγματικές διατάξεις.

Με κατάλληλες ενέργειες, άμέσως μετά την άφιξή του, είχε επιτύχει να καταστήσει τον τύπο μονοπώλιο της Κυβέρνησης.²⁴ Όταν, στις αρχές του 1830, κυκλοφόρησε η «*Ηώς*», η ανεξάρτητη και με φιλελεύθερες αρχές εφημερίδα του Έμμ. Αντωνιάδη, κινήθηκε εναντίον της ό δικαστικός μηχανισμός, που δεν διακρινόταν πάντοτε για την ανεξαρτησία της γνώμης του.²⁵ Η άπροκάλυπτη όμως, στην περί-

24. G. Hertzberg, *Geschichte Griechenlands*, τόμ. 1-4, Gotha 1876 - 1879, έλλην. μετάφραση Π. Καρολίδη, τόμ. Δ', Αθήναι 1906, σ. 95. Σπ. Τρικούπη, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Δ', Αθήναι 1888, σ. 220. Βλ. επίσης Κυβερνήτης (Πόρος) πρὸς Έκτακτο Έπίτροπο Δυτικών Σποράδων [Βιάρo Καποδίστρια], ἀρ. 2631, 25 Μαΐου 1828, πρωτ., ΓΑΚ, Έκτακτοι Έπίτροποι - Προσωρινοί Διοικηταί, φακ. 14. Στο έγγραφο αυτό άποσαφηνίζονται καλύτερα οι λόγοι για τους όποιους παύτηκε ή «*Ανεξάρτητος Έφημερίς*»: «... Έπισυνάπτεται ό αρ. 38 της *Ανεξαρτήτου*, όστις περιέχει άρθρον, τό όποιοι άναντιροήτως θεωρείται ως στασιαστικός. Θέλεις μετακαλέσει τόν Συντάκτην αυτής της Έφημερίδος και θέλεις τού δώσει φιλική τῷ τρόπῳ νά ένοήση τās άπάτας, αί όποιαί σύρουσι τόν κάλαμόν του και χαρακτηρίζουσι τās δημοσιεύσεις του. Έάν διά πατρικής συμβουλής φέρης αυτόν εις τὰ χρέη του θέλεις τού κάμει μεγάλην δούλευσιν. Εὐκόλως θέλεις τόν κάμει νά καταλάβη, ότι εις έναντίαν περί-

στασιν ή Κυβέρνησις δέν θέλει περιορισθῇ μόνον εις τό νά τόν διδῇ συμβουλάς...». Στο 38 φύλλο της «*Ανεξαρτήτου*» δημοσιεύτηκε άρθρο για τό όποιο ό εκδότης της εφημερίδας Παντελής Κ. Παντελής κατηγορήθηκε ότι προσπαθοῦσε «ὑπό τό πρόσχημα της ίσονομίας ν' ανακαλέσῃ τήν έπάρατον και φθοροποιάν άναρχίαν και νά άποδείξῃ ότι ή Κυβέρνησις είναι δεσποτική» (Κ. Ράμφος (Αίγινα) πρὸς Κυβερνήτη, 23 Μαΐου 1828, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 73). Πρβλ. «*Ανεξάρτητος Έφημερίς της Ελλάδος*» ἀρ. 34, 22-5-1828· ἀρ. 39, 25-5-1828· ἀρ. 40, 29-5-1828. Τελικά ό ίδιος ό Κυβερνήτης ανακοίνωσε προφορικά στον Π. Παντελή τήν παύση της εφημερίδας του και, για νά τόν άποζημιώση, τόν διόρισε άργότερα δασμοτελώνη Σαντορίνης (Παντελής Κ. Παντελής πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 78, 26 Σεπτ. 1829, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 221 και «*Ο Απόλλων*», ἀρ. 11, 14 Απριλίου 1831).

25. Μ. Παπαϊωάννου, «*Ο διωγμός του τύπου επί Καποδίστρια (Η εφημερίδα «Ηώς» του Ναυπλίου του*

πτωση του Πολυζωΐδη, παραβίαση των σχετικών με την ελευθεροτυπία συνταγματικών διατάξεων, αποδεικνύει τον ένκνυρισμό στον όποιο βρισκόταν ό Κυβερνήτης από την έποχή της Ίουλιανής επανάστασης.²⁶ Οί Γάλλοι είχαν καί πάλι δείξει στους λαούς πώς να διεκδικούν τὰ νόμιμα δικαιώματά τους: άλυσιδωτές ύπηρξαν οί επαναστάσεις σέ πολλά μέρη τής Εϋρώπης.²⁷ Η άνανέωση αὐτή του επαναστατικού πνεύματος δέν μπορούσε παρά νά επηρεάσει καί τους Έλληνες. Κατανοώντας τουτο ό Κυβερνήτης θέλησε με τόν περιορισμό τής ελευθερίας του τύπου όχι μόνο νά αποφύγη τόν έλεγχο των πράξεών του, άφού οί άρχές του εκδότη καί ό σύνδεσμός του με την αντιπολίτευση δέν άφηναν καμιά άμφιβολία γι' αὐτό, αλλά καί νά αποκλείσει τή διάδοση ειδήσεων που άναφέρονταν στη γενική τότε έναντίον των άυταρχικών καθεστώτων εξέγερση των λαών τής Εϋρώπης. Οί ειδήσεις αὐτές θά ένίσχυαν ιδεολογικά την αντιπολίτευση, ένω συγχρόνως θά δυσχερατούσαν τόν Ρωσο αντιπρόσωπο στην Ελλάδα, άφού ή ίδια ή Ρωσία άγωνιζόταν τότε νά καταπνίξη την επανάσταση των Πολωνών.²⁸ Η σύγχρονη έξ άλλου εξέγερση των Μανιατών στην Τζίμοβα καί τó Λιμένι²⁹ ένίσχυσε τους φόβους του Κυβερνήτη, ό όποιος έβλεπε

Έμμ. Άντωνιάδη), «Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά» 4 (1960) 177-181. Σοφίας Άντωνιάδη, Έμμανουήλ Άντωνιάδης. Ο άγωνιστής, ό δημοσιογράφος (1791-1863), Άθήναι 1971, σ. 49. Δέσποινας Κατηφόρη, Ο Έμμ. Άντωνιάδης καί τὰ περί άναμειξεώς του εις τήν πειρατείαν, «Μνήμων» 1 (1971) 133-135.

26. G. Hertzberg, ένθ' άνωτ., μετάφραση, τόμ. Δ', σ. 95. Τόν Ίούλιο του 1830 ό λαός του Παρισιού άνέτρεψε με επανάσταση τόν βασιλιά Κάρολο Χ, ύταν αὐτός, με εισήγηση του πρωθυπουργού του Polignac, θέλησε νά διαλύσει πραξικοπηματικά τó νέο κοινοβούλιο, στο όποιο πλειοψηφοΰσαν οί φιλελεύθεροι, νά περιορίσει τó εκλογικό δικαίωμα καί νά καταργήσει τήν ελευθεροτυπία.

27. Οί Βέλγοι επαναστάτησαν έναντίον των Όλλανδών (Αύγουστος 1830) καί οί Πολωνοί έναντίον των Ρώσων

(29 Νοεμβρίου 1830). Μικρές επαναστάσεις παρατηρήθηκαν στην Ίταλία, Γερμανία καί Ίσπανία.

28. Η προσπάθεια του ήρωϊκού Πολωνικού λαού γιά τήν άπόκτηση τής ανεξαρτησίας του συγκινοΰσε βαθύτατα τους Έλληνες. Αντίθετα ή ήμιεπίσημη «Γενική Έφημερίς τής Ελλάδος» δημοσίευε τακτικά έξωτερικές ειδήσεις στις όποιες οί Πολωνοί έμφανίζονταν σαν άντάρτες κατά τής έλέφ Θεού έξουσίας του Ρώσου αυτοκράτορα («Γεν. Έφημερίς», έτος ΣΤ', φ. 7, 28 Ίαν. 1831· φ. 11, 11 Φεβρ. 1831· φ. 20, 14 Μαρτίου 1831· φ. 27, 8 Άπριλίου 1831 καί άλλου).

29. Τó Δεκέμβριο 1830 - Ίανουάριο 1831 οί Μανιάτες του Λιμενίου καί τής Τζίμοβας άρνήθηκαν, με παρακίνηση των Μαυρομιχάληδων, νά δεχτούν τήν έγκατάσταση του Διοικητή τής Σπάρτης στο Λιμένι καί ήλθαν σέ ένοπλη σύγκρουση με τὰ κυβερνητικά

τὸν ὄλεθρο τῆς Ἑλλάδας, ἂν συνέβαινε ἀναταραχὴ στὸ ἐσωτερικό. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ ἀρχικοὶ τοῦ φόβοι ἦταν ὑπερβολικοί, ἐνῶ ἡ τακτική πού ἀκολουθοῦσε δὲν ἀπέτρεπε, ἀλλά, ἀντίθετα, ἔκανε ἀναπόφευκτη τὴ βίαιη σύγκρουση μὲ τὴν ἀντιπολίτευση.

Ἦταν ὅπωςδὴποτε ὑπερβολικά ὅσα ὁ Κυβερνήτης ἔγραφε στὶς 27 Ἰανουαρίου 1831 πρὸς τὸν πρίγκιπα Σοῦτσο, ὅτι δηλ. ἀπαγόρευσε τὴν ἐκδοση τῆς νέας ἐφημερίδας, ἐπειδὴ «ἐμελλε νὰ κηρύξη τὴν ἀποστασίαν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας»³⁰. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ Πολυζωίδης δὲν εἶχε καμιά πρόθεση νὰ κηρύξη ἐπανάσταση, ἀλλὰ σὰν ἐλεύθερος πολίτης διεκδικοῦσε τὸ ἀναφαίρετο δικαίωμα νὰ συντελέσῃ νόμιμα καὶ ὅσο μποροῦσε στὴν ἐπίλυση τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ ἔθνους. Ὁ Ἰω. Καποδίστριας, προσηλωμένος μόνο στὸ δικό του ὄραμα γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας³¹ καὶ κατανοώντας καλὰ τὶς μεγάλες τοῦ ὑπηρεσίες στὴν

στρατεύματα. Ἡ ἐξέγερση αὐτὴ δὲν κατεστάλη παρὰ τὶς ἐπιμονες προσπάθειες τῆς Κυβέρνησης. Βλ. Διοικητῆς Σπάρτης (Λιμένι) πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 908, 23 Δεκεμβρίου 1830 καὶ ἀρ. 921, 26 Δεκεμβρίου 1830, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 258. Διοικητῆς Σπάρτης (Σκαρδαμούλα) πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 1022, 22 Ἰανουαρίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 260. Πρβλ. K. Mendelssohn - Bartholdy, *Geschichte Griechenlands*, τόμ. 1 - 2, Leipzig 1873-1874, ἑλλην. μετάφραση Ἀγγ. Βλάχου, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1876, σ. 361-362.

30. Ἰω. Καποδίστριας, *Ἐπιστολαί*, μετάφραση, τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1843, σ. 153-154. Στὴν ἴδια ἐπιστολὴ σημειώνονται καὶ τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά: «Τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκινούντο [οἱ ἀντιπολιτευόμενοι] εἰς προὔπαντησιν δῆθεν τοῦ ἡγεμόνος, ἡδὴ δὲ κινούνται ἵνα συμβιάσωσιν τὴν Ἑλλάδα μὲ τοὺς λαοὺς τοὺς ἀποστατοῦντας κατὰ τῶν κυβερνήσεών των καὶ τῇ προμηθεύσωσι σύνταγμα δημοκρατικὸν καὶ κυβέρνησιν ὁμόσπονδον».

31. Ὁ Ἰω. Καποδίστριας ὁραματι-

ζόταν ἓνα κράτος στὸ ὁποῖο οἱ πολῖτες θὰ ἦταν πραγματικά ἐλεύθεροι, γιατί θὰ διέθεταν ἀτομικὴ ιδιοκτησία. Γι' αὐτὸ ἐπέμενε ὅτι χωρὶς οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς μεταρρυθμίσεις ἦταν ἀδύνατο νὰ λειτουργήσουν οὐσιαστικά οἱ δημοκρατικοὶ θεσμοί. Ἐπίσης πίστευε ὅτι τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ μόνο μιὰ συγκεντρωτικὴ κυβέρνησις μπορούσε νὰ ἐπιτύχῃ, ἡ ὁποία συγχρόνως θὰ καθοδηγοῦσε πατρικά τοὺς Ἕλληνες στὴν ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ τους ὠριμότητα μέχρις ὅτου μπορέσουν νὰ κυβερνηθοῦν μόνοι τους. Βλ. Ἰω. Καποδίστριας, *Ἐπιστολαί*, μετάφραση, τόμ. Δ', σ. 96 - 99. Ἀ (λεξάνδρου) Σ (τούρζα), *Βιογραφικὴ ἀφήγησις περὶ τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ι.Α. Καποδίστριας*, πρόλογος στὸν πρῶτο τόμο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰω. Καποδίστριας, μετάφραση, τόμ. Α', σ. 78-79. N. Kaltchas, *Introduction to the Constitutional History of Modern Greece*, Columbia 1940, σ. 64 κ. ἐξ. Πρβλ. ὅμως τὴ γνώμη τοῦ Douglas Dakin ὅτι στὴν κρίση μας γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Κυβερνήτη πρέπει νὰ διακρίνωμε τὶς προθέσεις ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ἐπιτεύγματα (βιβλιοκρισία στὸ

άνορθωση τῆς χώρας, ἀρνιόταν ἐπίμονα νὰ συμμεριστῇ τὶς ἀνησυχίες ἀνθρώπων ὅπως ὁ Πολυζωίδης· γι' αὐτὸν ἦταν ἀπλῶς «φυλλαδιογράφοι ἢ ἐρασταὶ τῆς ἐφημεριδογραφίας» καὶ νέοι «ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰ ἐξωτερικὰ μαθήματα». ³² Ἀλλὰ ὁ Πολυζωίδης ἀνησυχούσε, γιατί νόμιζε ὅτι ὁ Κυβερνήτης κινιόταν σ' ἓνα κόσμον ἰδεῶν τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τοὺς δημοκρατικούς στόχους ποὺ ἔθεσε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Ἀπὸ πεποίθηση συνταγματικὸς πίστευε ὅτι μόνον ἓνα πολίτευμα σὰν τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Ἀγγλίας, δηλ. ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, παρεῖχε ἀσφαλεῖς ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἀπρόσκοπτη ἀνέλιξη τῶν ἐλευθεριῶν Ἑλλήνων. ³³ Ἀντίθετα ἡ ἐπάνοδος σὲ ὅποιαδήποτε μορφή αὐθαίρετης διακυβέρνησης θὰ ἔπνιγε τὴ γνήσια ἐπαναστατικὴ φύση τοῦ λαοῦ καὶ ἔτσι θὰ ἐμπόδιζε τὴ δημιουργικὴ συμμετοχὴ του στὴν οἰκοδόμηση τοῦ νέου κράτους. Γιὰ τὸν Πολυζωίδη, ὅπως καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους Ἑλληνες, τὸ «ρωσικόν» καθεστὼς ποὺ δημιούργησε ὁ Ἰω. Καποδίστριας δὲν ἀποτελοῦσε πιά προσωρινὴ λύση, ἀλλὰ καθημερινὰ δημιουργοῦσε μόνιμη κατάσταση καὶ ἀπειλοῦσε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐνταξὴ τῶν Ἑλλήνων στὸν ὅμιλον τῶν πολιτισμένων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. ³⁴

ἔργο τοῦ W. P. Kaldis, *John Capodistrias and the Modern Greek State*, «Balkan Studies» 4 (1963) 449-450).

32. Ἰω. Καποδίστριας (Ναύπλιο) πρὸς πρίγκιπα Σουτσο (Παρίσι), 27 Ἰανουαρίου 1831 καὶ 9 Μαρτίου 1831, Ἰω. Καποδίστριας, *Ἐπιστολαί*, μετάφραση, τόμ. Δ', σ. 154, 171. Ὁ Κυβερνήτης δὲν μπόρεσε νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸ σύστημα ἰδεῶν τῆς πεφωτισμένης δεσποτείας μέσα στὸ ὅποιο ἀνατράφηκε καὶ σταδιοδρόμησε. Ἔτσι τὸ ἀξιόλογο ἔργο του γιὰ τὴν οἰκοδόμηση συγκροτημένης πολιτείας ὑπονομεύτηκε σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴν σὲ μορφὲς διακυβέρνησης ποὺ ἦταν ἀντίθετες στὴ δημοκρατικὴ πολιτικὴ παράδοση τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821.

33. «... Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος δὲν ἐπιθυμεῖ ἄλλως νὰ κυβερνᾶται εἰμὴ Συνταγματικῶς. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν τοῦ βαρβάρου, καὶ λυπηρὰ πείρα τὸ ἐπληροφόρησεν ἀρχετὰ, πόσον ἡ ἀπεριόριστος θέλησις μιᾶς

ἐξουσίας, καὶ μὲ φῶτα ἱκανὰ περιστοιχισμένης, ἐγγυᾶται ὀλίγον τὸν παντελὴ ἀπομακρυσμὸν τοῦ ἀποτείναχθέντος ζυγοῦ...» («Ὁ Ἀπόλλων», φ. 4, 21 Μαρτίου 1831). Βλ. καὶ «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 15, 29 Ἀπριλίου 1831.

34. C. W. Crawley, *The Question of Greek Independence*, Cambridge 1930, σ. 192-193. Βλ. καὶ τοὺς φόβους, ὑπερβολικούς ἀσφαλῶς, τοῦ Ἀδ. Κοραῆ μήπως ὁ Κυβερνήτης καταντήσῃ τοὺς Ἑλληνες μουζικούς σὰν αὐτοὺς τῆς Ρωσίας: Δ.Α. Μιαούλης (Ναύπλιο) πρὸς [Γ. Κουντουριώτη], 13 Φεβρουαρίου 1831, *Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου*, τόμ. 10, σ. 365. Πρβλ. Π. Κοντογιάννη, *Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Α. Κοραῆ περὶ Δημοκρατίας*, «Ἑλληνικά» Η' (1935) 189-190 καὶ Κ. Ἀμάντου, *Κοραῆς καὶ Καποδίστριας*, «Ἑλληνικά» Η' (1935) 289-295, ὅπου σχέδιο ἀνέκδοτης ἐπιστολῆς τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Πολυζωίδη μὲ ἡμερομηνία 20 Μαΐου 1831.

Εὐγενῇ συνεπῶς ἦταν τὰ κίνητρα τῆς ἀντιπολιτευτικῆς διάθεσης τοῦ νεαροῦ δημοσιογράφου³⁵ καὶ τὴν ἐποχὴ πού κατασχέθηκε ὁ «'Απόλλων» δὲν τὸν διέκρινε ἡ γνωστὴ βιαιότητα τῶν ἐπόμενων μηνῶν, προὶδὼν ἀσφαλῶς τῶν γεγονότων πού μεσολάβησαν. Τρέφοντας σεβασμὸ στὸ πρόσωπο τοῦ Κυβερνήτη φιλοδοξοῦσε, παράλληλα μὲ τὸ φωτισμὸ τῶν ὁμογενῶν, νὰ ὑποδείξῃ τὶς ἀνησυχίες ὀρισμένων πολιτῶν γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας. Ἀλλὰ ἡ βία ἤλθε νὰ διαλύσῃ τὶς ἐλπίδες του. Ἡ Κυβέρνηση, μὴ ἐπιτρέποντας νὰ ἀκουστῇ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἰδική της γνώμη, ἀκόμη καὶ ἂν ἐκφραζόταν νόμιμα, ἐξωθοῦσε τοὺς διωκόμενους σὲ ριζοσπαστικότερες ἀποφάσεις. Συγχρόνως στεροῦσε τὰ μέλη της ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη ἐκείνη κριτικὴ πού ἐμποδίζει τὴν δημιουργία ἀγεφύρωτου χάσματος ἀνάμεσα στοὺς κυβερνήτες καὶ κυβερνωμένους.

Ἡ ἀντιπολίτευση,³⁶ πού τρεφόταν συνεχῶς ἀπὸ τὰ σφάλματα τῆς Κυβέρνησης, ἐκμεταλλεύτηκε κατάλληλα τὴ νέα παραβίαση τῶν συνταγματικῶν διατάξεων. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ εἶχε περιοριστῇ στὴν ἠθικὴ καὶ μὲ συνδρομὲς ὑποστήριξη τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Πολυζωΐδη,³⁷ τώρα ἐγκολπώθηκε τὴν ὑπόθεση καὶ ἐμφάνισε τὸν «'Απόλλωνα» σὰν σύμβολο τῆς διωκόμενης πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ἐξ ἄλλου τὰ γεγονότα τῆς Εὐρώπης εἶχαν ἐνισχύσει σημαντικὰ τὴν ἰδεολογικὴ της θέση: Στὴ Γαλλία ἡ Ἰουλιανὴ ἐπανάσταση εἶχε ἀνεβάσει στὴν ἐξουσία φιλελεύθερη Κυβέρνηση, ἡ ὁποία δὲν βρισκόταν πλέον κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τῆς Ρωσίας.³⁸ Ἡ πεποίθηση ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τῆς ὁποίας ἡ ἔχθρα ἐναντίον τοῦ Κυβερνήτη ὑπῆρξε πάντοτε σταθερή, ἡ Γαλλία θὰ ἔδινε τώρα τὴν ἠθικὴ της τουλάχιστον ἐπιδοκιμασία στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων στὴν Ἑλλάδα, ἐνθάρρυνε ὅσο τίποτε ἄλλο τοὺς ἀντιπολιτευομένους καὶ τοὺς ὁδήγησε σὲ γενναιότερες σκέψεις. Τότε ἀποφασίστηκε νὰ ἀναζητηθῇ ἄλλο, μὲ μεγαλύτερη ἀσφάλεια, καταφύγιο γιὰ τὸ διωκόμενο τύπο. Ἡ Ὑδρα παρεῖχε τὶς περισσότερες ἐγγυήσεις, ἀλλὰ χωρὶς τὴ συγκατάθεση τῶν Κουντουριωτῶν, πού ἦταν ἡ ἰσχυρότερη οἰκογένεια στὸ νησί, τίποτε δὲν μπορούσε νὰ ἐπιχειρηθῇ. Ἡ περίσταση ἐμφανιζόταν

35. Π.Θ. Πέννα, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 18-19, 33-34.

36. Γιὰ τὴν ὁργάνωση καὶ δράση τῆς ἀντιπολίτευσης στὴν καποδιστριακὴ περίοδο ἐτοιμάζω εἰδικὴ μελέτη.

37. Ἀ. Μαυροκορδάτος (Ναύπλιο)

πρὸς [Γ. Κουντουριώτη], 23 Δεκεμβρίου 1830 καὶ 5 Ἰανουαρίου 1831, Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτων, τόμ. 10, σ. 326 καὶ 340.

38. Κ. Mendelssohn - Bartholdy, ἐνθ' ἄνωτ., μετάφραση, τόμ. Β', σ. 311-312, 315-316.

εϋνοϊκή, γιατί οι διαπραγματεύσεις της Κυβέρνησης με τὰ ναυτικά νησιά για τὸ θέμα τῶν ἀποζημιώσεων εἶχαν φθάσει σὲ ἀδιέξοδο καὶ βάραιναν τὴν ἀτμόσφαιρα.³⁹

Μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνέργειες πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἐγινε στὶς 15 Ἰανουαρίου 1831. Ὁ Δ. Α. Μιαούλης, γιὸς τοῦ ναυάρχου, γράφοντας ἀπὸ τὸ Ναύπλιο στὸν Γ. Κουντουριώτη, ἐμφάνιζε τὴν πρόσκληση τῆς διωκόμενης τυπογραφίας στὴν "Ὑδρα σὰν «ἐπισφράγισιν ὄλων τῶν ἐνδόξων κατορθωμάτων» τοῦ νησιοῦ.⁴⁰ Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἄλ. Μαυροκορδάτος, ποὺ βρέθηκε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες στὴν "Ὑδρα,⁴¹ δὲν θὰ παρέλειψε νὰ προτεῖν παρόμοια. Οἱ Κουντουριῶτες εἶχαν λόγους νὰ εἶναι δυσανεστήμενοι μετὰ τὸν Κυβερνήτη, ἀφοῦ καὶ τὰ συμφέροντά τους εἶχε πλήξει καὶ οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας δὲν τοὺς εὕρισκαν πάντοτε σύμφωνους. Παρόλα αὐτὰ δίσταζαν νὰ δώσουν προστασία στὸν «Ἀπόλλωνα» γνωρίζοντας ὅτι ἡ πράξη αὐτὴ θὰ τοὺς ἔφερνε σὲ ἀνοιχτὴ ρήξη μετὰ τὴν Κυβέρνηση.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιπολίτευσης στὸ Ναύπλιο καὶ τὸ "Αργος⁴² διασκέδασαν καὶ τοὺς τελευταίους δισταγμοὺς τῶν Κουντουριωτῶν. Ὅχι μόνον ἐμφάνισαν τὴν κατάσταση στὴν Εὐρώπῃ εϋνοϊκή γιὰ τὴ διεκδικήση τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ ἐπιδέχθη ὑπέθαλψαν τὸν πατριωτισμὸ ποὺ τόσο εὐκολα καλύπτει ἄλλα κίνητρα. Χαρακτηριστικοί, στὴν περίπτωσή αὐτή, εἶναι οἱ λόγοι τοῦ Κ. Καρατζᾶ. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη παρακινοῦσε τοὺς Ὑδραίους προκρίτους νὰ μὴ μείνουν ἀπαθεῖς, ἀπλοὶ θεατὲς τῶν κατορθωμάτων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, οὔτε νὰ ἀνεχτοῦν, ὥστερα ἀπὸ τόσες ὑπηρεσίες στὴν πατρίδα, νὰ τυραννιῶνται, ἀλλὰ μετὰ μιὰ ἀκόμη θυσιά νὰ κερδίσουν «τὸν στέφανον τῆς δόξης» ὡς «σωτῆρες τοῦ ἔθνους καὶ στηρίγματα τῆς ἐλευθερίας τῆς φιλότατης πατρίδος».⁴³ Ἐτσι τὴν ἐπιθυμία

39. Αὐτόθι, σ. 318-320· J.A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece (1833-1843)*, Princeton 1968, σ. 121· Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 330, 351, 354, 367, 378-9.

40. Αὐτόθι, σ. 348.

41. Αὐτόθι, σ. 347, 350.

42. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς οἱ σπουδαιότεροι ἦσαν: Ἄλ. Μαυροκορδάτος, Κ. Καρατζᾶς, Δ. Ὑψηλάντης, Ἄ. Καν-

τακουζηνός, Ἄ. Μιαούλης, Σπ. Τρικούπης, Μ. Σοῦτσος, Κ. Ζωγράφος, Ἄ. Ζαῦμης καὶ ἄλλοι. Τὰ σχέδιά τους ὑποστήριξε ὁ "Αγγλὸς ἀντιπρέσβης Dawkins.

43. Κ. Κ. Καρατζᾶς (Ναύπλιο) πρὸς [Γ. Κουντουριώτη], 8 Φεβρουαρίου 1831, Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 361-362. Θὰ εἶχε κανεὶς ἀντιρρήσεις σχετικὰ μετὰ τὴ γνησιότητα τῶν φιλελεύθερων ἀρχῶν

τοῦ Πολυζωΐδη νὰ ἐκδώσῃ καὶ πάλι τὴν ἐφημερίδα του, ἔσπευσαν νὰ ἐνθαρρύνουν οἱ ἴδιοι οἱ Ὑδραῖοι προσκαλώντας τον νὰ μεταφέρῃ τὴν τυπογραφία του στὸ νησί τους, κάτω ἀπὸ τὴν ἄμεση προστασία τους.⁴⁴ Τὸ δεύτερο δεκαήμερο τοῦ Φεβρουαρίου 1831, τὸ τυπογραφικὸ ὑλικὸ τοῦ Πολυζωΐδη βρισκόταν στὴν Ὑδρα.⁴⁵

Στις 6 Μαρτίου 1831 ὁ Πολυζωΐδης μὲ νέα προκήρυξη γνωστοποίησε τὴν ἐπανεκδόσῃ τοῦ «Ἀπόλλωνα». Ἀφοῦ ἀναφέρθηκε πρῶτα στὴ βίαιη παύσῃ τῆς ἐφημερίδας του στὸ Ναύπλιο, στὴ συνέχεια ἔπλεξε τὸ ἐγκώμιο τῶν Ὑδραίων, οἱ ὁποῖοι, θέλοντας νὰ προστατεύσουν τὰ δικαιώματα τῶν ὁμογενῶν ἀπὸ τὴν αὐθαιρεσία, ἔδωσαν ἄσυλο καὶ προστασία στὸ διωκόμενο τύπο. Συγχρόνως ὑποσχέθηκε νὰ τηρήσῃ τίς ἴδιες ἀρχές πού διατύπωσε στὴν πρώτη του προκήρυξη.⁴⁶ Μέσα

τοῦ Καρατζᾶ ἡ μερικῶν ἀπὸ τοὺς ὁμοίους του. Ἀνάμεσα στοὺς ἀντιπολιτευομένους δὲν βρίσκονταν μόνον ἰδεολόγοι - ὑπερασπιστὲς τοῦ συντάγματος, ἀλλὰ καὶ φιλόδοξοι ἢ ἄνθρωποι πού τὰ συμφέροντά τους ἐπληξε καίρια τὸ καποδιστριακὸ καθεστῶς καὶ οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ δίσταζαν νὰ θυσιάσουν τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐπιθυμητὴ πολιτικὴ ἀλλαγὴ. Ὁ Κυβερνήτης ἔσφαλλε, ὅταν μὲ τὴν ἐπιμονὴ του στὴν αὐταρχικὴ διακυβέρνησῃ ἔδινε τὴ δυνατότητα στὴν ἀντιπολιτευσὴ νὰ ξεπεράσῃ προσωρινὰ τίς ἀντιθέσεις τῶν μελῶν τῆς μὲ τὴν προβολὴ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνα γιὰ τίς συνταγματικές ἐλευθερίες.

44. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 4, 21 Μαρτίου 1831.

45. Ἀρχεῖο Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 362, 377-378. Γιὰ τὸν τρόπο μεταφορᾶς βλ. Διοικητικὸς Τοποτηρητῆς Ἀργους πρὸς Γραμματεία Δικαιοσύνης, ἀρ. 1999, 23 Μαρτίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γραμμ. Δικαιοσύνης, φακ. 127, ὅπου καὶ ἡ πληροφορία ὅτι «ἔγινε μία συνεισφορά εἰς Ὑδραν ἑκατὸν χιλιάδων ταλλήρων διὰ νὰ ἐκδίδεται ἐφημερίς...». Τὸ ποσὸ εἶναι προφανῶς ὑπερβολικόν.

Πρβλ. καὶ ἀβάσιμες πληροφορίες ὅτι τάχα σχεδιάστηκε ἀπὸ κυβερνητικὸς ἢ δολοφονία τοῦ Πολυζωΐδη: Ν. Δ. Σπετσεροπούλου, *Λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀν. Πολυζωΐδου κατὰ τὴν 7. Ἰουλίου 1873*, [Ἀθῆναι 1873], σ. 7 καὶ τὴ νεκρολογία πού δημοσίευσαν οἱ ἐφημερίδες «Χρόνος» καὶ «Πλάστιγξ». Βλ. καὶ Δ. Γατοπούλου, *Ἱστορίες τοῦ τόπου μας. Ἡ ἀντίδρασις τοῦ «Ἀπόλλωνος»*, Ἀθῆναι 1934, σ. 179-181. Τὴ μεταφορὰ τῆς τυπογραφίας του στὴν Ὑδρα εἶχε ζητήσῃ πρῶτος ὁ Ἐμμ. Ἀντωνιάδης. Βλ. Ἀρχεῖο Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 341-342.

46. Βλ. προκήρυξη Β' στὴν ἀρχὴ τοῦ σώματος πού περιέχει ὅλα τὰ ἐκδοθέντα φύλλα τοῦ «Ἀπόλλωνα». Ἡ δίωξή ὅμως ἔκανε τὸν Πολυζωΐδη ἀδιάλλακτο ἐχθρὸ τοῦ καποδιστριακοῦ καθεστῶτος: Ἡ ἀπελευθέρωσῃ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ δεσμὰ γίνεται τώρα γι' αὐτὸν ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐφημερίδας του. Βλ. σχετικὰ Α. Πολυζωΐδης (Ὑδρα) πρὸς Δρόσο Μανσόλα (Σύρα), ἀρ. 3501, 23 Μαρτίου 1831, πρωτ., Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη - Τμῆμα Χειρογράφων, Ἀρχεῖο Α'.

στην άνομοιογένεια τής άντικαποδιστριακής παράταξης ό Πολυζωίδης άγωνίστηκε, όχι πάντοτε με έπιτυχία, να διατηρήσει την άνεξαρτησία τών φρονημάτων του.⁴⁷ Ή μετέπειτα πάντως στάση του απέδειξε ότι άντιμαχόμενος τόν Κυβερνήτη ήταν ειλικρινής στις έπιδιώξεις του και δέν έχρησιμοποίησε, όπως άλλοι, τίς λέξεις «σύνταγμα» και «συνέλευσις» ως «μηχανήν πολέμου».⁴⁸

Όταν ό Κυβερνήτης πληροφορήθηκε τή νέα προκήρυξη, παράγγειλε στο Διοικητή "Υδρας και Σπετσών να έξακριβώσει άν πράγματι ό Πολυζωίδης τύπωσε στην "Υδρα τó άνωτέρω πρόγραμμα: έπειτα να διαπιστώσει εάν οι δημογέροντες τής "Υδρας δέχονταν, με γνώση τών συνεπειών, όσα ό έφημεριδογράφος διακήρυξε, ότι δηλαδή «άσφαλίζει τήν δημοσίευσιν τής έφημερίδος του, άπαγορευθείσης εις τήν καθέδραν τής Κυβερνήσεως, υπό τήν προστασίαν τής Κοινότητος». Έπρεπε, συγχρόνως, να γίνη σαφές στη δημογεροντία ότι ή Κυβέρνηση άπαγόρευε τήν έκδοση τής έφημερίδας και στην "Υδρα, μέχρις ότου ό Πολυζωίδης, στέλνοντας τó πρόγραμμά του, ζητήσει κυβερνητική άδεια.⁴⁹ Ό Διοικητής, πριν ακόμα λάβη τίς παραπάνω διαταγές τοΰ Κυβερνήτη, είχε ένεργήσει προς αύτή τήν κατεύθυνση. Είχε μάλιστα ρητώς προσκαλέσει τή δημογεροντία να χρησιμοποιήσει τήν άστυνομική δύναμη σέ περίπτωση που ό Πολυζωίδης θα έπιχειρούσε τήν έκδοση τής έφημερίδας του χωρίς κυβερνητική άδεια, «διότι τó έπιχείρημά του ύπήρχε έναντίον τών καθεστώτων και τής πολιτικής κοινωνίας».⁵⁰ Στίς 11 Μαρτίου 1831 ή δημογεροντία τής "Υδρας τοΰ άνέφερε ότι ό Πολυ-

47. Πρβλ. όσα ό ίδιος ό Πολυζωίδης ύποστήριξε («Ό 'Απόλλων», φ. 60, 7 'Οκτωβρίου 1831). Είται πάντως άναμφίβολο ότι τó πολιτικό του πάθος τόν έσπρωξε σέ ύπερβολικές και άδικες πολλές φορές κατηγορίες έναντίον τοΰ Κυβερνήτη. Έφτασε στο σημείο να θεωρή έθνικό, τι ήταν άντικαποδιστριακό. Ούτε μπόρεσε να διακρίνη τούς πραγματικούς στόχους που έκρυβε ό ύποκριτικός φιλελευθερισμός μερικών συναγωνιστών του.

48. Γ. Τερτσέτη, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστών τοΰ 1821. Λόγος τής 25 Μαρτίου 1874, έπιμ. Ντίνου Κονόμου, 'Αθήνα 1970, σ. 396. Πρβλ.

Π. Θ. Πέννα, ένθ' άνωτ., σ. 33.

49. Κυβερνήτης προς Έκτακτο Διοικητή "Υδρας και Σπετσών, άρ. 3365, 12 Φεβρουαρίου 1831, σχ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 261. Ή χρονολογία τοΰ έγγραφου πρέπει να διορθωθή σέ 12 Μαρτίου 1831: τοΰτο δικαιολογούν ό άριθμός πρωτοκόλλου καθώς και τó περιεχόμενο τής έπιστολής.

50. Έκτακτος Διοικητής "Υδρας και Σπετσών (Σπέτσες) προς Δημογεροντία "Υδρας, άρ. 1338, 10 Μαρτίου 1831, άντ., συνημμένο στο ύπ' άριθ. 1361 τής 13 Μαρτίου 1831, ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 263.

ζωίδης ἐγκατέστησε στὸ νησί τυπογραφεῖο, ἐξέδωσε προκήρυξη καὶ σὲ λίγο θὰ κυκλοφοροῦσε τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «'Απόλλωνα»· ὅτι δὲν εἶχε τὴ συγκατάθεση τῆς Κυβέρνησης καὶ ὅτι, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸ ἐνδεχόμενο νέας διώξης, συγκρότησε φρουρά, στὴν ὁποία κατατάχτηκαν γιὰ τὸν ἄδρὸ μισθὸ καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τῆς τοπικῆς φρουρᾶς.⁵¹ Μὲ τὴν τελευταία παρατήρηση ἡ δημογεροντία τόνιζε τὴν ἀδυναμία της νὰ ἐμποδίσῃ τὸ τόλμημα τοῦ δημοσιογράφου. Ὁ Διοικητής, γνωστοποιώντας ὅλα αὐτὰ στὸν Κυβερνήτη, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν γρήγορα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα γιὰ τὴν κατάπαυση τῆς «στασιώδους ταύτης πράξεως».⁵²

Ὁ Ἰω. Καποδίστριας δὲν θέλησε νὰ λάβῃ ἀμέσως αὐστηρὰ μέτρα, ἀν καὶ ἡ προστασία ποὺ χορηγήθηκε ἀπὸ τοὺς Ὑδραίους στὸν τύπο θεωρήθηκε σὰν ἀντικυβερνητικὴ πράξη καὶ πρώτη ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος φανερὴ ἐνέργεια τῆς ἀντιπολίτευσης.⁵³ Ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε, τὰ μέτρα αὐτὰ ὄχι μόνο «ἤθελον περιπλέξει εἰς τὰ αὐτὰ δεινὰ, τόσον τοὺς ἐνόχους, ὥς καὶ τοὺς ἀθώους, ἀλλὰ καὶ δὲν ἤθελον ἔχει βάσιν ἀκριβῶς νόμιμον. Διότι δὲν ὑπάρχει πρᾶξις τῆς Κυβερνήσεως ψηφίζουσα περὶ τῶν καταχρήσεων τῆς ἐλευθερίας τοῦ τύπου, καὶ περὶ τοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀπ' ὅλα, εἰς ὅσα κατέστη ἔνοχος ὁ Κύριος Πολυζωίδης, δημοσιεύων ἐφημερίδα, χωρὶς νὰ λάβῃ ἄδειαν τῆς Κυβερνήσεως».⁵⁴ Μὲ αὐτὰ ὅμως τὰ λόγια ἐκεῖνος ἀκριβῶς ποὺ διέταξε τὴν παύση τοῦ «'Απόλλωνα», ὁμολογοῦσε ὅτι ἡ ἐφημερίδα κατασχέθηκε παράνομα στὸ Ναύπλιο. Στὸ μεταξὺ ὁ Κυβερνήτης, ἐπιθυμώντας τὸ νομότυπο περιορισμὸ τῆς ἐλευθεροτυπίας, εἶχε ζητήσῃ ἀπὸ τὴ Γερουσία νὰ ρυθμίσῃ μὲ ἰδιαίτερο νόμο τὴ συνταγματικὴ ἀρχὴ ποὺ ὀρίζε τὸν τύπο ἀνεξάρτητο.⁵⁵ Συγχρόνως ὁ «'Απόλλων», ποὺ ἄρχισε νὰ κυκλοφορῇ

51. Δημογέροντες Ὑδρας πρὸς Ἐκτ. Διοικητὴ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, ἀρ. 2242, 11 Μαρτίου 1831, ἀντ., συνημμένο στὸ ὑπ' ἀριθ. 1361 τῆς 13 Μαρτίου 1831, ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 263.

52. Ἐκτ. Διοικητῆς Ὑδρας καὶ Σπετσῶν (Σπέτσες) πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 1361, 13 Μαρτίου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 263.

53. Προσωρινὸς Γραμματέας τῆς Δικαιοσύνης πρὸς Κυβερνήτη, ἀρ. 7011, 13 Αὐγούστου 1831, «Γεν. Ἐφημερίς», ἔτος ΣΤ', φ. 62-63, 19

Αὐγούστου 1831.

54. Κυβερνήτης (Πόρος) πρὸς Μαυρομμάτη, Διοικητὴ Ὑδρας καὶ Σπετσῶν, ἀρ. 3392, 21 Μαρτίου 1831, σχ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 264.

55. Κυβερνήτης πρὸς Γερουσία, ἀρ. 2028, 12 Μαρτίου 1831, σχ., ΓΑΚ, Ἀρχεῖο Γιάννη Βλαχογιάννη, Γεν. Γραμμ., φακ. 92. Ἡ Γερουσία εἶχε προσκληθῇ καὶ παλαιότερα, τὸν Ὀκτώβριο 1830, νὰ σκεφτῇ τὴν ψήφιση νέου νόμου περὶ τύπου, τήρησε ὅμως σιωπὴ στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε.

κλονικά από τις 11 Μαρτίου 1831, εμφανίστηκε σάν όργανο τής κακοβουλίας και τής ιδιοτελείας, με μοναδικό του σκοπό «να ενισχύση τήν επαναστατικήν πλάνην εν μέσω των Έλλήνων».⁵⁶

Οί προσπάθειες τής Κυβέρνησης να στερήση τόν «Απόλλωνα» από τήν προστασία των νησιωτών δέν κατέληξαν σε ούσιαστικό αποτέλεσμα. Μόλις 40 Έδραϊοί υπέγραψαν τήν αναφορά πού προσκόμισε ειδικός κυβερνητικός εκπρόσωπος. Μ' αυτή στιγματιζόταν ή έκδοση τής εφημερίδας στο νησί και τονιζόταν ή άνησυχία των «φιλησύχων και άκάκων πολιτών» για τόν έπαπειλούμενο εμφύλιο σπαραγμό. Έπίσης οί άναφερόμενοι ζητούσαν τή μεσολάβηση τής Κυβέρνησης, γιατί ή ένοπλη φρουρά του Πολυζωΐδη ήταν άνώτερη από τή δύναμη πού διέθετε ή δημογεροντία.⁵⁷ Τήν ίδια τύχη είχε και ή αναφορά πού συνέταξε ό Διοικητής Έδρας και Σπετσών: οί περισσότεροι Σπετσιώτες άρνήθηκαν να τήν υπογράψουν μη θέλοντας να καταδικάσουν τους Έδραϊους για τήν τόλμη τους να υπερασπίσουν τήν έλευθεροτυπία.⁵⁸ Δέν έλειπαν, για έκφοβισμό, και οί φήμες ότι ή Κυβέρνηση σκόπευε να λάβη μέτρα άυστηρά, αν οί Έδραϊοί δέν δέχονταν να ύπακούσουν στο νέο νόμο περί τύπου πού θα ψηφιζόταν. Στα μέτρα αυτά δέν αποκλειόταν και ή άρνηση τής Κυβέρνησης να χορηγήση ναυτιλιακά διπλώματα.⁵⁹

Η διαδικασία στο μεταξύ για τόν νομότυπο περιορισμό τής έλευθεροτυπίας προχωρούσε. Έστερα από επανειλημμένες συνεδριάσεις

56. Βλ. σημ. άρ. 54. Πρβλ. τόν ένθουσιασμό πού προκάλεσε ή επανέκδοση του «Απόλλωνα» στους αντιπολιτευομένους: *Αρχεία Α. και Γ. Κουντουριώτου*, τόμ. 10, σ. 382, 384-385, 386-387.

57. Διοικητής Έδρας και Σπετσών (Σπέτσες) προς Κυβερνήτη, άρ. 1400, 25 Μαρτίου 1831, πρωτ., καθώς και τά συνημμένα δύο αντίγραφα, ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 264. Πρβλ. Διονυσίου Κοκκίνου, *Η Έλληνική Έπανάσταση*, τόμ. 12, Αθήναι 1960, σ. 423· Κ. Mendelsshon-Bartholdy, ένθ' άνωτ., μετάφραση, τόμ. Β', σ. 323.

58. «Ο Απόλλων», φ. 6, 28 Μαρτίου 1831. Παρόμοια αναφορά είχε τήν ίδια τύχη και στόν Πόρο, βλ. *Αρχεία Α. και Γ. Κουντουριώτου*,

τόμ. 10, σ. 424-426.

59. Αυτόθι, σ. 388, 395 και 402. Τήν εποχή αυτή ό Έω. Φιλήμων, για να βοηθήση τήν Κυβέρνηση στόν άγώνα της έναντίον του «Απόλλωνα», προσφέρθηκε να εκδώση, με κρατικά έξοδα, τήν εφημερίδα «Ο Είρηνικός». Η εφημερίδα αυτή θα εμφανιζόταν σαν ανεξάρτητη και θα προσπαθούσε να αποδείξει φατριαστικά και ιδιοτελή τά συνταγματικά κινήματα τής αντιπολίτευσης. Φαίνεται πάντως ότι ό Κυβερνήτης δέν έδωσε τή συγκατάθεσή του. Για τόν «Είρηνικό» ετοιμάζει μελέτη ή κ. Δέσποινα Κατηφόρη, ή όποία έρεύνησε σχετικά στο Καποδιστριακό τμήμα του Αρχείου τής Ίονίου Γερουσίας.

καὶ παρὰ τὴ σθεναρὴ ἀντίσταση λίγων Γερουσιαστῶν, ἡ πλειοψηφία τῆς Γερουσίας ἀνταποκρίθηκε στὶς ἀπαιτήσεις τῆς Κυβέρνησης.⁶⁰ Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2085 ψήφισμα τῆς 26 Ἀπριλίου 1831 ἐπληττε καίρια τὴν ἐλευθεροτυπία ποὺ θεμελίωσαν τόσες Ἐθνοσυνελεύσεις. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἐπιτρεπόταν ἡ προληπτικὴ λογοκρισία, ἡ δευτέρη παράγραφος τοῦ παραπάνω ψηφίσματος περιεῖχε τόσες δεσμεύσεις, ὥστε νὰ φαίνεται ἀδύνατη ἡ ὑπαρξὴ πραγματικῆς ἀντικυβερνητικῆς δημοσιογραφίας : Ἀπαγορευόταν ἡ ἐκτύπωση κάθε συγγράμματος τὸ ὁποῖο «καθ'ἑαυτὸν τὰς εὐεργετίας τῆς Ἑλλάδος δυνάμεις» ἢ «ἐκίνει εἰς ἀνατροπὴν τῶν καθεστώτων προσωρινῶς τῆς Ἐπικρατείας πραγμάτων» ἢ «προεκάλει εἰς ἀπίθειαν πρὸς τοὺς νόμους», ἐνῶ ὅποιος παρέβαινε τὶς διατάξεις αὐτὲς ὑποβαλλόταν σὲ αὐστηρὲς χρηματικὲς ποινὲς καὶ φυλάκιση.⁶¹ Δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι μὲ τὸν πρῶτο αὐτὸ ἐλληνικὸ νόμο κατὰ τοῦ τύπου δεσμευόταν ἡ ἐλευθερία τῆς γνώμης, ἀφοῦ, στὴν τότε ἔνταξη τῶν πολιτικῶν παθῶν, καὶ ἡ πιὸ ἀθῶα κριτικὴ μπορούσε νὰ περιληφθῇ στὶς ἀπαγορευτικὲς τοῦ διατάξεις.⁶²

60. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 3, 18 Μαρτίου 1831· φ. 4, 21 Μαρτίου 1831· φ. 7, 1 Ἀπριλίου 1831· φ. 9, 8 Ἀπριλίου 1831. Βλ. καὶ Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 389, 398, 402-403, 408, 410-411, 414-415, 416. Στὴν ἐλληνικὴ μετάφραση ὁμιλίας τοῦ Μιραμπώ γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου, ἡ ὁποία τυπώθηκε στὸ Ναύπλιο τὸ 1831, βρίσκεται ἡ ἀκόλουθη ἀφιέρωση: «Εἰς τοὺς πέντε ἐκ τῶν Γερουσιαστῶν τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθεροτυπίας γενναίως ἀγωνισθέντας, καὶ κατὰ τῆς τυποκτόνου γνώμης διαμαρτυρηθέντας. Διὰ τὸν πατριωτισμόν». Πρβλ. Ν. Σπηλιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τ. Δ', σ. 237-240, καθὼς καὶ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση τοῦ Γραμματέα τῆς Δημόσιας Παιδείας πρὸς τὴ Γερουσία μὲ ἡμερομηνία 12 Ἀπριλίου 1831, «Γεν. Ἐφημερίς», ἔτος ΣΤ', φ. 32, 2 Μαΐου 1831. Βλ. ἐπίσης στὰ ΓΙΑΚ (Γραμμ. Δικαιοσύνης, φακ. 91, ὑποφάκελος ἀχρονολόγητα 1830) ἀνυπόγραφη - ἀχρονολόγητη πραγματεία πε-

ρὶ τύπου, ὅπου κατὰ βάλλεται προσπάθεια νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ νέα μέτρα ἀποβλέπουν στὴν προστασία τοῦ ἐκδότη ἢ συγγραφέα.

61. «Γεν. Ἐφημερίς», ἔτος ΣΤ', φ. 31, 29 Ἀπριλίου 1831. Δὲν ἦταν λιγώτερο περιοριστικὴ καὶ ἡ μεγάλη ἐγγύηση τὴν ὁποία ἔπρεπε, σύμφωνα μὲ τὸ νέο νόμο, νὰ προκαταβάλλῃ ὁ ἐκδότης μιᾶς ἐφημερίδας.

62. Ap. Dascalakis, *La Presse Néo-hellénique (Le Journalisme et la Renaissance Hellénique, Journaux et Journalistes, La Liberté de la Presse)*, Paris 1930, σ. 108-109· Κώστα Μάγερ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ τύπου*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1957, σ. 38· Ἀρχεῖα Α. καὶ Γ. Κουντουριώτου, τόμ. 10, σ. 416. Βλ. καὶ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, Ὁ περὶ ἐλευθερίας κανονισμὸς ἢ τὸ τυποκτόνον ψήφισμα τοῦ Ἰω. Καποδίστρια (Τὸν Μάϊον τοῦ 1831), εἰς Ὑπαντα, Ἀθῆναι 1916, σ. 38-39. Ὁ νέος νόμος ἐπληξε καίρια τὴν «Ἠὼς», ποὺ μόλις εἶχε ἀρχίσει νὰ κυκλοφορῇ

Υστερα από την γνωστοποίηση του νέου νόμου,⁶³ η Κυβέρνηση διέταξε όλα τα διοικητικά της όργανα να απαγορεύσουν την κυκλοφορία του «'Απόλλωνα» και να προειδοποιήσουν τους τυχόν συνδρομητές αυτής της εφημερίδας «ὅτι τοῦ λοιποῦ δὲν δύνανται νὰ τὴν λαμβάνουν οὔτε νὰ τὴν διαδίδουν χωρὶς νὰ βλάψουν ἑαυτοὺς καθυποβαλλομένους εἰς ἀστυνομικὰ μέτρα».⁶⁴ Οἱ ἀπογορευτικὲς διατάξεις κοινοποιήθηκαν στοὺς πολίτες τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνῶ οἱ ὑγειονομολιμενάρχες, ποὺ ἐπιστατοῦσαν στὶς ἀποστολὲς τοῦ ταχυδρομείου, καὶ οἱ ἀστυνόμοι ἐπιφορτίστηκαν νὰ κρατοῦν ὅσα ἀντίτυπα τῆς «στασιώδους εφημερίδος» περιέρχονταν στὰ χέρια τους καὶ νὰ ἐπισημάνουν ὅσους τὰ προμηθεύονταν με ὁποιοδήποτε τρόπο.⁶⁵ Σὲ μερικοὺς γνωστοὺς συνδρομητὲς τοῦ «'Απόλλωνα» ἔγινε ἰδιαίτερη ὑπόμνηση τῶν νέων μέτρων ποὺ ἔλαβε ἡ Κυβέρνηση γιὰ τὸν τύπο. Μερικὰ πάντως ὅργανα τῆς ἐπαρχιακῆς διοίκησης εἶχαν, ἀπὸ ὑπερβολικὸ ζῆλο, ἀπαγορεύσει τὴν κυκλοφορία τῆς εφημερίδας με δική τους πρωτοβουλία, πρὶν ψηφιστῇ ὁ νέος νόμος.⁶⁶

Ὁ νέος νόμος περὶ τύπου ἔδειχνε τὴν ἀπόφαση τῆς Κυβέρνησης νὰ μὴν ἔλθῃ, προβαίνοντας σὲ μερικὲς παραχωρήσεις, σὲ συνδιαλλαγή με τοὺς Ὑδραίους.⁶⁷ Ὁ Πολυζωίδης καὶ οἱ λοιποὶ στὴν Ὑδρα ἀντιπο-

ξανά, καὶ ὁ φιλελεύθερος ἐκδότης τῆς «ἀλλότριον Ἑλληνοῦς λογιζόμενος τὴν εἰς τὸν νόμον τοῦτον ἢ μᾶλλον εἰς τὴν παρανομίαν ὑπακοήν» ἔπαυσε οἰκειοθελῶς τὴν ἐφημερίδα του. Σὲ λίγο ἐπιχείρησε νὰ μεταφέρῃ τὰ τυπογραφικὰ μηχανήματα σ' ἄλλο μέρος, ἀλλὰ ἐμποδίστηκε («Ὁ 'Απόλλων», φ. 26, 6 Ἰουνίου 1831).

63. «Γεν. Ἐφημερίς», ἔτος ΣΤ', φ. 32, 2 Μαΐου 1831.

64. Κυβερνήτης πρὸς τοὺς κατὰ τὴν Ἐπικράτειαν Ἐκτάκτους Ἐπιτρόπους, τοὺς Διοικητὰς καὶ Τοποτηρητάς, ἀρ. 3647, 12 Μαΐου 1831, σχ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ. φακ. 266.

65. Διοικητῆς Κορινθίας πρὸς Κυβερνήτην, ἀρ. 1549, 15 Μαΐου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 266. Διοικητῆς Τήνου καὶ Θερμίων πρὸς Γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας, ἀρ.

1419, 21 Μαΐου 1831, πρωτ., καθὼς καὶ τὰ συνημμένα ἔγγραφα, ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 267.

66. Διοικητικὸς Τοποτηρητῆς Κέας πρὸς Κυβερνήτην, ἀρ. 235, 25 Μαΐου 1831, πρωτ., ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ., φακ. 267.

67. Στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου 1831 ὁ Ἰω. Καποδίστριας, σὲ μιὰ προσπάθεια συμβιβασμοῦ με τοὺς Ὑδραίους, κάλεσε τοὺς προκρίτους τῶν νὰ τὸν συναντήσουν στὸν Πόρο. Αὐτοὶ ὁμῶς ἀρνήθηκαν τονίζοντας ὅτι καμιὰ συνδιαλλαγή δὲν ἦταν δυνατὴ, ἂν ὁ Κυβερνήτης δὲν ὑποσχόταν ὅτι θὰ παραχωρήσῃ ἐλεύθερους θεσμοὺς στοὺς Ἑλληνας καὶ θὰ σεβαστῇ τὴν ἐλευθερία τοῦ τύπου. Βλ. D. C. Fleming, *John Capodistrias and the Conference of London (1828-1831)*, Thessaloniki 1970, σ. 156.

λιτευόμενοι ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν αὐτὸ τὸ νόμο, γιατί ἐμπόδιζε τὴν ἐλεύθερη ἐξέταση τῶν δημοσίων πράξεων.⁶⁸ Κατὰ τὴ γνώμη τους οὔτε ἡ Γερουσία, ἡ ὁποία σὰν ὑπάκουο ὄργανο τοῦ Κυβερνήτη δὲν μποροῦσε πιά νὰ ἐκπροσωπῇ τὸ ἔθνος, οὔτε ἡ Κυβέρνηση εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ ἀκυρώσουν ἢ τροποποιήσουν θεμελιώδεις (δηλ. συνταγματικούς) νόμους παρὰ μόνο μιὰ νέα Ἐθνοσυνέλευση. Συγχρόνως διακήρυξαν ὅτι «εἰς παρανόμους πράξεις κανεῖς πολίτης γνήσιος δὲν χρεωστεῖ εὐπείθειαν».⁶⁹ Ἡ ἀντιπολίτευση ὠθοῦνταν στὴν παρανομία καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος διαγραφόταν στὸν ὀρίζοντα, γιὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ ὁποίου σὲ λίγο δὲν ἦταν ἀσφαλῶς μόνοι ὑπαίτιοι οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια.

Χρήστος Κ. Λοῦκος

68. Ἀναφορὰ τοῦ Προσωρινοῦ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης πρὸς τὸν Κυβερνήτη, ἀρ. 7011, 13 Αὐγούστου 1831, «Γεν. Ἐφημερίς», ἔτος ΣΤ', φ. 62-63, 19 Αὐγούστου 1831.

69. «Ὁ Ἀπόλλων», φ. 8, 4 Ἀπριλίου 1831· φ. 11, 14 Ἀπριλίου 1831· φ. 13-14, 25 Ἀπριλίου 1831· φ. 20-21, 20 Μαΐου 1831· φ. 22, 23 Μαΐου 1831· φ. 23, 27 Μαΐου 1831. Πρβλ. τὴν κυβερνητικὴ ἀποψη εἰς Ν. Σπη-

λιάδου, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Δ', σ. 242, σημ. 1. Τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ΙΕ' ψήφισμα 1) Μαΐου 1827), ἄρθρον β προέβλεπε: «Ἐπ' οὐδεμιᾷ προφάσει καὶ περιστάσει δύναται ἡ Βουλὴ ἢ ἡ Κυβέρνησις νὰ νομοθετήσῃ ἢ νὰ ἐνεργήσῃ τι ἐναντίον εἰς τὸ παρὸν Πολιτικὸν Σύνταγμα». Βλ. Γ. Δ. Δημακοπούλου, Ἡ Διοικητικὴ Ὁργάνωσις τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, Ἀθῆναι 1970, σ. 42.